

Nederlands
Jeugdinstituut

Interventie

Gender & Sexuality Alliances op scholen

Erkenning

Erkend door deelcommissie Jeugdgezondheidszorg, preventie en gezondheidsbevordering

Datum: 13-02-2020

Oordeel: Goed onderbouwd

De referentie naar dit document is: Edelenbosch (15 mei 2019).

Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Gender & Sexuality Alliances op scholen'. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut. Gedownload van www.nji.nl/jeugdinterventies.

Inhoud

Inhoud.....	3
Samenvatting	4
Doelgroep.....	4
Doel	4
Aanpak	4
Materiaal	4
Onderbouwing.....	5
Onderzoek.....	5
1. Uitgebreide beschrijving.....	6
1.1 Doelgroep.....	6
1.2 Doel	7
1.3 Aanpak	8
2. Uitvoering.....	13
3. Onderbouwing	16
4. Onderzoek	22
4.1 Onderzoek naar de uitvoering	22
4.2 Onderzoek naar de behaalde effecten	26
5. Samenvatting Werkzame elementen	29
6. Aangehaalde literatuur	30

Samenvatting

Gender & Sexuality Alliance's (GSA's) zijn allianties tussen lhbti+ en niet lhbti+ leerlingen/studenten¹ die zich samen inzetten voor een schoolomgeving waarin iedereen zichzelf kan zijn, ongeacht seksuele oriëntatie of gender identiteit en -expressie (de begrippen met betrekking tot gender en seksualiteit zijn uitgelegd in bijlage 1). Al sinds 1988 zijn er GSA's in Verenigde Staten. In Nederland werd het concept GSA in 2008 door COC geïntroduceerd om het onveilige klimaat voor lhbti+ jongeren op scholen aan te pakken. GSA's steunen lhbti+ leerlingen/studenten op school, geven informatie over gender & seksuele diversiteit en voeren zichtbaarheidsacties uit. Er zijn zo'n 700 geregistreerde GSA's in Nederland. Op school worden GSA's begeleid door docenten. COC ondersteunt GSA's met actiemateriaal, bijeenkomsten en landelijke campagnes.

Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep: lhbti+ leerlingen in het vo en lhbti+ studenten in het mbo. Intermediaire doelgroepen: vo-leerlingen en mbo-studenten, al bestaande GSA's, docenten en schoolleidingen.

Doel

Lhbti+ leerlingen in het vo en lhbti+ studenten in het mbo hebben het gevoel zichzelf te kunnen zijn op school.

Aanpak

COC moedigt als *GSA Netwerk* leerlingen/studenten aan om GSA's op te richten en te onderhouden. GSA Netwerk biedt leerlingen/studenten ondersteuning en gratis actiepakketten op haar website. Deze bevatten alle nodige informatie en campagnematerialen om op school andere leerlingen/studenten te vinden, een GSA op te starten en acties te kunnen uitvoeren. Het is belangrijk dat zij hierbij een docent vinden om hen te ondersteunen. Steun van de schoolleiding is ook gewenst. Beide zijn geen voorwaarden voor uitvoering van de interventie. Op de website kunnen GSA's zich registreren en met andere GSA's in contact komen.

GSA's richten zich op het geven van informatie over seksuele en genderdiversiteit (bijvoorbeeld door voorlichting); het zichtbaar en bespreekbaar maken van dit onderwerp (door middel van deelname aan landelijke GSA-acties en dialoog met medeleerlingen/studenten); en het bieden van steun aan lhbti+ leerlingen. GSA's zijn autonoom en vrij om activiteiten te kiezen die zij belangrijk vinden om uit te voeren.

COC's GSA Netwerk organiseert het hele jaar door acties waar alle GSA's in Nederland aan mee kunnen doen, zoals Parse Vrijdag in december of International Day of Silence in april. GSA-coördinatoren bij COC-lidverenigen zorgen voor lokale ondersteuning en organiseren GSA-dagen waar GSA's samenkomen om ervaringen uit te wisselen en trainingen/workshops te volgen.

Materiaal

De website www.gsanetwerk.nl biedt aan alle doelgroepen uitgebreide informatie (in tekst en video), een landkaart met alle GSA's in Nederland, een jaaragenda en een webshop met gratis actiemateriaal. Actiepakketten bevatten handleidingen, posters,

¹ 'Lhbti+' staat voor 'lesbisch, homoseksueel, biseksueel, transgender en intersekse', alsmede andere seksuele en gender identiteiten, zoals panseksueel, queer, non-binair of aseksueel.

stickers en een jaarkalender. In de weken voorafgaand aan landelijke GSA-acties is actie gebonden materiaal aanwezig.

Onderbouwing

Lhbt+ jongeren hebben op veel scholen te maken met een onveilig schoolklimaat. Ze worden vaak negatief bejegend, kunnen niet open zijn over hun seksuele en/of genderidentiteit, hebben niet de mogelijkheid om hun ervaringen te delen en ontvangen geen steun vanuit hun schoolomgeving. Ook hebben lhbt+ jongeren last van *minderheidsstress* omdat hun seksuele oriëntatie en/of gender identiteit niet tot de norm behoort.

COC wil dit probleem aanpakken maar heeft een beperkte invloed op scholen omdat zij voor hen een buitenstaander is. Daarom werkt COC 'inside-out'. Deze benadering gaat ervan uit dat de 'insiders' zelf de grootste verandering binnen de eigen gemeenschappen teweeg kunnen brengen. COC kan van buitenaf de school niet veranderen maar heeft wél de mogelijkheid om de *insiders*, de leerlingen/studenten en docenten, te ondersteunen om een positieve cultuuromslag te maken.

Verwacht wordt dat GSA's bijdragen aan de vermindering van minderheidsstress omdat ze lhbt+ leerlingen/studenten een veilige plek en een sociaal netwerk bieden, de mogelijkheid geven om ervaringen te delen en open te zijn over hun seksuele oriëntatie en gender identiteit, en bijdragen aan hun weerbaarheid. GSA's maken seksuele en genderdiversiteit zichtbaar op school en zorgen voor contact tussen lhbt+ en niet-lhbt+ leerlingen/studenten waardoor de sociale acceptatie van lhbt+ leerlingen/studenten wordt vergroot. Door de zichtbaarheid van de GSA worden ook de voorheen verborgen problematiek en hulpvraag van lhbt+ leerlingen/studenten zichtbaar voor de schoolleiding.

Onderzoek

Onderzoek laat zien dat lhbt+ leerlingen/studenten op scholen met een GSA zich meer geaccepteerd en meer thuis voelen op school. Lhbt+ leerlingen/studenten in GSA's ervaren veel steun, zitten beter in hun vel en kunnen beter omgaan met negatieve reacties van anderen.

Ook laten praktijkevaluaties zien dat COC de doelgroep goed bereikt en dat de gebruikers tevreden zijn over het actie- en informatiemateriaal.

1. Uitgebreide beschrijving

1.1 Doelgroep

Uiteindelijke doelgroep

Lhbt+ leerlingen in het vo en lhbt+ studenten in het mbo. Zij organiseren zich, bij voorkeur samen met niet-lhbt-leerlingen/studenten en een of meerdere docenten, in een GSA.

Intermediaire doelgroep

1. Vo-leerlingen en mbo-studenten in het algemeen (niet alleen lhbt+)

Zij sluiten zich aan bij een bestaande GSA of richten een nieuwe GSA op.

2. Bestaande GSA's

Zij krijgen ondersteuning van COC en worden het gehele jaar aangemoedigd om aan acties deel te nemen of bijeenkomsten bij te wonen.

3. Docenten en ander onderwijspersoneel in vo en mbo

Zij begeleiden en ondersteunen de leerlingen/studenten. Naast docenten kunnen ook zorgcoördinatoren, conciërges of roostermakers de rol van GSA-ondersteuner oppakken.

4. Schoolleidingen van middelbare scholen en mbo's

Het is belangrijk dat de GSA's kunnen rekenen op draagvlak bij en steun van de schoolleiding. COC wil de schoolleiding zich laten uitspreken tegen lhbt+ discriminatie en ook in beleid in te gaan op een lhbt+ vriendelijk schoolklimaat. De schoolleiding kan de GSA ook ondersteunen met financiële middelen of begeleidende docenten hiervoor uren geven.

Selectie van doelgroepen

Om een schoolomgeving te creëren waarin alle leerlingen/studenten zichzelf kunnen zijn, richt de interventie zich op alle actoren binnen de school die invloed hebben op het schoolklimaat. Dit zijn de leerlingen/studenten, zowel lhbt+ als niet-lhbt+, maar ook het schoolpersoneel en de schoolleiding. Alleen al het hebben van een GSA op school, heeft een positief effect. Ook al nemen de lhbt+ leerlingen/studenten geen deel aan de GSA, zij merken dat een veiliger schoolklimaat voor hen wel op de agenda staat. In principe kunnen leerlingen/studenten uit alle leerjaren en niveaus aan de interventie deelnemen. GSA's zijn op alle type scholen aanwezig; zowel op religieuze als openbare scholen, zowel in stedelijke als rurale gebieden en in alle delen van het land. Er zijn geen contra-indicaties.

Betrokkenheid doelgroep

De basis van de aanpak vormt COC's 'inside-out' aanpak (zie 1.3 Opzet van de aanpak). Omdat binnen deze aanpak de doelgroepen ook uitvoerder zijn, is de betrokkenheid van de doelgroep bij het bepalen van de inhoud van de interventie zeer hoog; volgens inside-out bepaalt de hoofddoelgroep immers zelf richting en vorm. COC jaagt aan en faciliteert, maar leerlingen/studenten bepalen zelf welke activiteiten zij op school willen uitvoeren.

De hoofddoelgroep wordt ook altijd betrokken bij de ontwikkeling van nieuwe producten. Als er een nieuwe poster, handleiding of campagne binnen de interventie wordt ontwikkeld, gaat COC eerst met de doelgroep om tafel om te vragen wat zij nodig heeft.

Om gedurende het schooljaar direct advies van de doelgroep te kunnen krijgen, heeft COC ook de GSA-leerlingenraad en GSA-docentenraad opgericht (verder uitgelegd in 1.3 Inhoud van de interventie). Deze jaarlijks wisselende groepen leerlingen/studenten en docenten (die zelf actief zijn in GSA's) komen meermaals per jaar samen en worden om advies gevraagd via WhatsApp/mail.

1.2 Doel

Hoofddoel

Lhbt+ leerlingen in het vo en lhbt+ studenten in het mbo (de primaire doelgroep) voelen zich prettig en veilig op hun school.

Om dit doel te bereiken, heeft de interventie betrekking op zowel leerlingen/studenten als scholen (docenten, schoolleiding), en op zowel lhbt+ leerlingen/studenten als niet-lhbt+ leerlingen/studenten. Het is wenselijk, maar niet noodzakelijk, dat scholen en niet-lhbt+ leerlingen/studenten actief deelnemen aan de GSA.

Subdoelen

Om het hoofddoel te bereiken, moeten er op verschillende niveaus subdoelen behaald worden. Deze subdoelen zijn te onderscheiden in:

1. Gedragsdoelen (gd)
2. Vaardigheidsdoelen (vd)
3. Statistische uitkomstdoelen (sud)

De subdoelen hebben betrekking op beide elementen van het hoofddoel: aan de ene kant de leerlingen/studenten, en aan de andere kant de school. Wat betreft de leerlingen/studenten, is het nuttig om een onderscheid te maken tussen lhbt+ leerlingen/studenten (primaire doelgroep) en niet-lhbt+ leerlingen/studenten (een van de intermediaire doelgroepen).

Betrekking op leerlingen/studenten

Lhbt+ leerlingen/studenten...

1. hebben een sociaal netwerk binnen de school (sud)
2. hebben een lhbt+ netwerk voor het delen van ervaringen en herkenning (sud)
3. accepteren hun eigen seksuele en/of gender identiteit en durven hier open over te zijn (sud)
4. leren hoe om te gaan met negatieve bejegeningen (vd)
5. leren hoe ze om hulp moeten vragen als ze die nodig hebben (vd)

Niet-lhbt+ leerlingen/studenten...

6. uiten zich positief over seksuele en genderdiversiteit / lhbt+ personen (gd)
7. hebben kennis over seksuele en genderdiversiteit / lhbt+ personen (sud)
8. kennen lhbt+ leerlingen/studenten op school (sud)
9. leren hoe te reageren op seksuele en genderdiversiteit (vd)
10. steunen hun lhbt+ schoolgenoten om een veilig schoolklimaat te creëren (gd)

Betrekking op school

Schoolleiding/docenten...

11. hebben kennis over seksuele en genderdiversiteit en waar lhbt+ leerlingen/studenten tegenaan lopen (vd)

12. tolereren pesten (op basis van lhbti+) niet en nemen preventieve maatregelen hiertegen (sud)
13. interveniëren bij (grensoverschrijdende) reacties en gedrag jegens lhbti+ leerlingen/studenten (gd)
14. spreken zich positief uit jegens lhbti+ personen / seksuele en genderdiversiteit (gd)
15. organiseren sociale steun voor lhbti+ leerlingen/studenten in inclusief beleid (gd)

1.3 Aanpak

Opzet van de interventie

De interventie is opgezet volgens COC's inside-out-werkwijze. Deze benadering gaat ervan uit dat de 'insiders' binnen gemeenschappen zelf de grootste verandering binnen die gemeenschappen teweeg kunnen brengen. Zij zijn de belanghebbenden en hebben een intrinsieke motivatie om actief te worden. Ook zijn zij de deskundigen die de cultuur, taal en codes van de omgeving het best kennen. In het geval van scholen is COC een buitenstaander en heeft zij een beperkte invloed op scholen. COC heeft wél de mogelijkheid om de insiders, de leerlingen/studenten en docenten, te ondersteunen om een positieve cultuuromslag te maken.

COC moedigt daarom leerlingen/studenten aan om op school GSA's op te richten: allianties tussen lhbti+ en niet-lhbti+ leerlingen/studenten die zich samen inzetten voor een schoolomgeving waar iedereen zichzelf kan zijn. GSA's zijn allereerst *steungroepen* voor lhbti+ leerlingen/studenten op school. GSA's geven of organiseren daarnaast ook *voorlichting* over seksuele & genderdiversiteit en *voeren acties uit* om met medeleerlingen/studenten het gesprek hierover aan te gaan. GSA's worden op school begeleid door docenten. Steun van de schoolleiding is ook gewenst. Beide zijn geen voorwaarden voor uitvoering van de interventie.

COC biedt GSA's daarbij ondersteuning door hen materiaal aan te bieden, handleidingen te geven, gezamenlijke acties te organiseren, GSA's bij elkaar te brengen om ervaringen uit te wisselen en lokale ondersteuning te bieden door GSA-coördinatoren in het land.

De interventie verloopt als volgt (zie schema in bijlage 3):

1. Leerlingen/studenten leren GSA Netwerk kennen
2. Leerlingen/studenten richten een GSA op
3. GSA's voeren activiteiten uit
4. COC evalueert samen GSA-raden en ontwikkelt door

Inhoud van de interventie

Hieronder wordt de inhoud beschreven aan de hand van de vier fases die hierboven zijn geformuleerd. Wat COC doet aan ondersteuning binnen deze fases komt daarbij aan bod. In fase 3 wordt verder ingegaan op niet eerdergenoemde ondersteuning die COC biedt.

1. Leerlingen/studenten leren GSA Netwerk kennen

Leerlingen/studenten leren de GSA kennen door gerichte communicatie, afgestemd op de doelgroep en luchtig maar direct, op plaatsen waar de doelgroep zich offline en online bevindt. De afzender van alle communicatie-uitingen is "GSA Netwerk (powered by COC)":

- Lhbti+ jongeren worden bereikt via Jong&Out (COC's netwerk voor lhbti+ jongeren tot en met 18 jaar)

- Leerlingen/studenten in het algemeen via @GSAnetwerk op Instagram, YouTube, Twitter en Facebook
- Docenten/schoolleiding en andere geïnteresseerden zien GSA via rolmodellen in media. COC maakt gebruik van *free publicity*: een strategie om voorbeelden van GSA of landelijke acties in het nieuws te krijgen, om zo aandacht en zichtbaarheid voor GSA te creëren.

Het platform van GSA Netwerk is GSAnetwerk.nl, waarop leerlingen/studenten en scholen het volgende kunnen vinden:

- Alle informatie over hoe je een GSA kan opstarten en onderhouden
- Informatie voor docenten en schoolleidingen
- Een jaaragenda met acties
- Een landkaart met alle GSA's en hun contactgegevens
- Webshop met gratis actiemateriaal

Leerlingen/studenten bestellen een actiepakket

Leerlingen/studenten worden gevraagd om een GSA-actiepakket te bestellen op de website. Met het actiepakket kunnen zij een GSA starten; het bevat alles wat je hiervoor nodig hebt (een lijst van beschikbare materialen is in bijlage 2 te vinden).

Leerlingen/studenten die een actiepakket bestellen kunnen zich ook direct registreren als GSA op de website. Daarnaast worden ze gevraagd zich aan te melden voor de nieuwsbrief waarmee GSA's op de hoogte worden gehouden van GSA-acties en nieuws.

2. Leerlingen/studenten richten een GSA op

Met het GSA-pakket kunnen de leerlingen/studenten aan de slag. Hiervoor kunnen ze werken met het stappenplan dat op de website en in de handleidingen staat en per stap tips geeft.

1. *Stap 1. Maak een groep.*

Leerlingen/studenten wordt gevraagd om andere leerlingen/studenten, lhbti+ en niet-lhbti+ te zoeken, om een startgroep te vormen. Hiervoor gebruiken ze de GSA-posters en krijgen ze tips in de handleiding. Gevraagd wordt om te letten op diversiteit: een GSA zou niet alleen maar uit meisjes of jongens, of leerlingen/studenten uit hetzelfde leerjaar moeten bestaan. Ook wordt leerlingen/studenten geadviseerd zoek te gaan naar een docent om hen te begeleiden. Soms bestelt een docent een GSA-actiepakket. Als deze een GSA wil starten, zal deze eerst leerlingen/studenten moeten vinden en enthousiasmeren.

2. *Stap 2. Plan een bijeenkomst.*

De groep (eventueel samen met de begeleidend docent) komt bij elkaar op een plek die zij fijn vinden. De GSA wordt gevraagd om basisregels af te spreken zoals: 'deelname zegt niets over iemands seksualiteit', 'iedereen wordt met respect behandeld', 'de bijeenkomsten zijn vertrouwelijk', en 'iedereen komt de gemaakte afspraken na'.

3. *Stap 3. Bedenk je eerste GSA-actie.*

De handleidingen en website staan boordevol met voorbeelden voor acties. GSA's wordt gevraagd om met elkaar te bespreken (1) wat ze met de GSA willen bereiken, (2) welke acties ze gaan uitvoeren, (3) hoe ze dit gaan aanpakken, (4) wat en wie er nodig zijn om de actie uit te voeren en (5) wanneer de acties plaatsvinden.

4. *Stap 4. Informeer de schoolleiding.*

Steun vanuit de schoolleiding kan belangrijk zijn voor de GSA en de uitvoering van acties. GSA's worden gevraagd om met de schoolleiding contact op te nemen

om hen te vertellen waarom ze een GSA hebben opgericht en plannen te presenteren. Een docent kan hierin bemiddelen. Keurt de schoolleiding de plannen af of verbiedt de school een GSA? Dan kunnen leerlingen/studenten terecht bij het GSA Netwerk: iemand van COC zal dan contact opnemen met de school om te bemiddelen.

5. *Stap 5. Voer je plannen uit.*

Als de GSA plannen heeft gemaakt en de schoolleiding op de hoogte is gebracht kunnen de plannen worden uitgevoerd. GSA's worden gevraagd om iedereen op school te laten weten dat ze er zijn en wat ze van plan zijn.

3. GSA's voeren activiteiten uit.

GSA-activiteiten zijn verdeeld in 3 categorieën: support, voorlichting, en acties. Hieronder de belangrijkste voorbeeldactiviteiten.

Volgens het inside-out-principe zijn het de GSA's zelf die het beste kunnen inschatten welke activiteiten het meest geschikt zijn op hun eigen school. GSA's kunnen dus kiezen uit deze activiteiten en hoeven niet alle activiteiten uit te voeren. Soms verschilt dit ook per jaar. Uiteraard kunnen GSA's ook zelf nieuwe activiteiten bedenken.

Door een breed scala aan activiteiten per categorie aan te bieden via de website van GSA Netwerk en het GSA Actieboek (verschijnt januari 2020), lukt het goede GSA's om uit elke categorie iets te doen.

Support

Een GSA is in de eerste plaats een *support group* voor lhbti+ leerlingen/studenten. De GSA is een veilige plek voor lhbti+ leerlingen/studenten om uit de kast te komen en te kunnen praten met anderen over seksuele en genderdiversiteit. In veel gevallen zorgt de GSA voor leden die lhbti+ leerlingen/studenten bijstaan op school. De meeste GSA's hebben bijvoorbeeld een eigen e-mailadres waarop ze benaderd kunnen worden voor vragen. GSA's houden regelmatig bijeenkomsten waar er in een veilige omgeving gesproken kan worden over wat leerlingen/studenten meemaken op school.

Alleen al het feit dat er een GSA op school is, zorgt ervoor dat lhbti+ leerlingen/studenten zich prettiger en veiliger voelen op school. Hiervoor is het niet noodzakelijk dat zij lid zijn van de GSA.

Voorlichting

GSA's geven daarnaast voorlichting op scholen: immers, zij weten het beste wat er speelt en zij kunnen vragen van medeleerlingen/scholieren en docenten/schoolleiding het beste beantwoorden. GSA's geven bijvoorbeeld:

1. *GSA-presentaties*

Op de website kunnen GSA's de GSA-presentatie downloaden. Deze bevat een handleiding, een PowerPoint en een video over seksuele en genderdiversiteit. GSA's kunnen desgewenst ook een training volgen. Met de GSA-presentatie geven GSA's in een kwartiertje informatie over de GSA, seksuele & genderdiversiteit en beantwoorden ze vragen van medeleerlingen.

2. *COC-voorlichting*

GSA's kunnen COC-voorlichters uitnodigen om samen met hen voorlichtingslessen te geven. De COC-voorlichters zijn getraind in het geven van lessen over seksuele en gender diversiteit waarin het verhaal van lhbti+ personen centraal staat. Door deze lessen in samenwerking met de GSA's aan te bieden, zorgen ze voor een duurzame impact op school.

3. *Advies aan de school*

Sommige GSA's adviseren de school over hoe beter om te gaan met seksuele en gender-diversiteit. Hiervoor ontwikkelt COC op dit moment een tool-kit om GSA's te helpen dit advies op gestructureerde wijze aan scholen aan te bieden. Op het moment dat leerlingen/studenten zelf aangeven een bepaalde verandering belangrijk te vinden (bijvoorbeeld genderdiverse toiletten, of seksuele voorlichting in meer vakken dan alleen biologie) is het voor docenten en schoolleidingen belangrijker om dit op te volgen dan wanneer anderen dit zouden aangeven.

Acties

Gedurende het jaar kunnen GSA's meedoen aan landelijke acties die GSA Netwerk organiseert. Hiervoor zijn voorafgaand aan de actie speciale actiepakketten beschikbaar. De belangrijkste acties zijn:

1. *Paarse Vrijdag (tweede vrijdag van december)*

GSA's vragen hun medeleerlingen/studenten om paars te dragen om te laten zien dat ze lhbt+ leerlingen/studenten steunen. GSA Netwerk voorziet GSA's van posters, polsbandjes en activiteit-ideeën. Het is dé grote actiedag van het jaar voor veel GSA's en zorgt ieder jaar voor veel zichtbaarheid in landelijke en lokale media. Jaarlijks nemen GSA's op 900 scholen deel aan de actie.

2. *International Day of Silence (tweede vrijdag van april)*

In verschillende landen doen GSA's mee met de Day of Silence waarin GSA's vragen om een dag stil te zijn om aandacht te vragen voor de gevolgen van pesten. De actie gaat vooral over bewustwording: door mee te doen voel je hoe het is om gepest te worden en er niets tegen te kunnen doen. GSA's delen stickers en kaartjes uit waarmee GSA's kunnen uitleggen waarom ze meedoen. Jaarlijks doen GSA's van zo'n 350 scholen mee aan de actie.

3. *Coming-Out Dag (11 oktober)*

Coming-Out Dag richt zich vooral op steun van de schoolleiding: de GSA vraagt hen om samen met de GSA deze dag de regenboogvlag te hijsen. GSA's krijgen instructies om een gesprek met de schoolleiding aan te gaan om hen te vragen in beleid steun te bieden aan lhbt+ leerlingen/studenten.

De volgende acties kunnen GSA's ook op andere momenten uitvoeren:

1. *GSA-petitie*

Met de GSA-petitie kunnen GSA's de klassen langs om steun te vragen voor de GSA. Ondertekenaars beloven niet met 'homo' te schelden en iedereen met respect te behandelen. De actie geeft GSA's de mogelijkheid om steun te vragen en de dialoog met medeleerlingen/studenten aan te gaan.

2. *WC-actie*

GSA's kunnen van de website de wc-module bestellen met wc-stickers en een handleiding om de schoolleiding zover te krijgen dat er (een deel van de) toiletten genderdivers worden gemaakt.

Ondersteuning door COC

Naast het al eerdergenoemde actiepakket en het organiseren van de landelijke GSA-acties, ondersteunt COC GSA's ook op de volgende manieren:

1. *Advies door GSA Netwerk*

Het GSA-team van COC Nederland (betaalde COC-medewerkers) biedt directe ondersteuning aan leerlingen/studenten/docenten via e-mail, WhatsApp, telefoon en Instagram. GSA-coördinatoren (COC-vrijwilligers) bieden op lokaal niveau

ondersteuning aan GSA's; zij hebben direct persoonlijk contact met GSA's in hun regio.

2. *Uitwisseling op GSA-dagen (regionaal) en GSA Congres (landelijk)*

Op GSA-dagen kunnen leerlingen/studenten en docenten kennis en ervaringen uitwisselen. Ook worden op deze dagen workshops of trainingen gegeven. GSA-dagen worden samen met GSA's en de GSA-coördinator van de desbetreffende regio georganiseerd, waarin samen met hen een programma wordt samengesteld. Jaarlijks organiseert GSA Netwerk ook het landelijk GSA Congres, waar eveneens kennis en ervaringen worden uitgewisseld en trainingen worden gegeven. GSA-dagen en het GSA Congres vinden altijd op scholen plaats.

3. *Informatieve websites voor schoolopdrachten*

Samen met de Leescoalitie is leeslijst queerboeken.nl ontwikkeld. De website homogeschiedenis.nl biedt informatie voor werkstukken.

4. COC evalueert met GSA Raad en ontwikkelt door

Ieder jaar selecteert COC GSA'ers om haar te adviseren. Er zijn 2 GSA-raden: de GSA Leerlingenraad en de GSA Docentenraad. In deze raden zitten leerlingen/studenten en docenten die zich actief inzetten voor de GSA op hun school en hulp bieden aan andere GSA's. De GSA-raden zijn bereikbaar voor ondersteuning en advies aan leerlingen/studenten en docenten die een GSA op willen zetten of hebben opgezet. Ze zijn als het ware ambassadeurs voor GSA Netwerk en vormen ook een klankbordgroep voor COC. De GSA-raden komen beiden 3 á 4 keer per jaar samen en worden veel door COC geraadpleegd. De GSA-raden geven richting aan de ondersteuning die COC biedt door mee te denken over welke ondersteuning nodig is en deze te beoordelen.

Naast het contact met de GSA-raden neemt COC ook vragenlijsten af onder bestellers van de GSA-actiepakketten en monitort ze het bereik van de interventie. Met de uitkomsten van de evaluaties past COC materialen en campagnes aan.

2. Uitvoering

Materialen

Op www.GSAnetwerk.nl kunnen leerlingen/studenten en docenten álle informatie vinden die ze nodig hebben om een GSA op te richten of te onderhouden. GSA's kunnen zich hier ook registreren en met andere GSA's in contact komen. In de webshop kunnen leerlingen/studenten en docenten kosteloos actiemateriaal bestellen. Dat kan los of in een compleet GSA-actepakket. Dit actepakket bevat:

- een begeleidende brief
- het GSA-manifest
- de GSA-petitie
- de GSA-leerlingenhandleiding (1 voor het vo en 1 voor het mbo)
- de GSA-docentenhandleiding
- de GSA-schoolleidersbrochure
- 6 verschillende GSA-posters
- GSA-stickers
- Wc-stickers (gekoppeld aan de actie voor genderdiverse toiletten)
- GSA-jaarkalender
- De Astronaut-flyer (met informatie over gender & seksuele diversiteit)

Naast het standaard GSA-actepakket biedt COC Nederland ook materiaal voor verschillende jaarlijkse acties (Paarse Vrijdag, International Day of Silence en Coming-Out Dag). Daarnaast is de *genderdiverse wc-module* het hele jaar te bestellen. De GSA-presentatie (waarmee GSA's voorlichting kunnen geven over gender en seksuele diversiteit) is digitaal beschikbaar op de website. Er zijn ook verschillende video's gemaakt waarin GSA's over hun ervaringen spreken. In *bijlage 2* is een lijst van alle video's, websites en materialen opgenomen.

Locatie en type organisatie

GSA's zijn actief op middelbare scholen en mbo's in Nederland. De activering en ondersteuning van GSA's gebeurt door COC, zowel vanuit het hoofdkantoor in Amsterdam als vanuit de lokale COC's.

Opleiding en competenties van de uitvoerders

De interventie wordt uitgevoerd door 3 groepen:

- **Leerlingen/studenten**
Leerlingen/studenten (zowel lhbti+ als niet lhbti+) zijn in deze interventie de hoofduitvoerder. De leerlingen/studenten vormen samen met de begeleidende docenten de GSA's. Idealiter bestaat een GSA uit zowel lhbti+ leerlingen/studenten als niet-lhbti+ leerlingen/studenten, maar dit is geen noodzakelijke voorwaarde. Leerlingen/studenten hebben geen opleiding nodig om een GSA te kunnen oprichten.
- **Docenten (en ander onderwijsondersteunend personeel)**
Docenten hebben voornamelijk een ondersteunende en faciliterende rol. Ook conciërges, roostermakers, zorgcoördinatoren of ander onderwijsondersteunend personeel kunnen deze rol vervullen. Ondanks dat de betrokkenheid van docenten en draagvlak binnen de schoolleiding gewenst is, is het geen noodzakelijke voorwaarde voor een GSA. Ook is het belangrijk ervoor te waken dat erg enthousiaste docenten de GSA overnemen: volgens het inside-out-principe zijn het de leerlingen/studenten zelf die veranderingen op school teweeg kunnen stellen: zij leiden.
- **COC**
De interventie wordt ondersteund door zowel COC Nederland als lokale COC-

lidverenigingen. Bij COC Nederland zijn dit betaalde projectleiders. De GSA-coördinatoren zijn onderdeel van de COC-lidverenigingen en doen dit op vrijwillige basis. Leerlingen/studenten en docenten kunnen advies en begeleiding krijgen van het COC en er zijn heel het jaar door GSA-dagen waarop trainingen en workshops worden aangeboden, en ervaringen uitgewisseld kunnen worden.

Kwaliteitsbewaking

Monitoring en evaluatie

COC monitort en evalueert de GSA-aanpak op de volgende manieren:

1. Doorlopende enquête onder aanvragers van GSA-actepakketten (12 x per jaar)
2. Evaluatie door middel van digitale enquête voor deelnemers aan verschillende acties (Paarse Vrijdag, Day of Silence en Coming-Out-dag)
3. Verschillende thematische focusgroepen per jaar
4. Evaluatie van activiteiten met GSA Leerlingenraad
5. Evaluatie van activiteiten met GSA Docentenraad
6. Jaarlijkse interne rapportage over bovenstaande evaluaties

Doorlopend contact met de doelgroep

De doelgroep wordt voortdurend betrokken bij de doorontwikkeling van de interventie. Naast de gestructureerde monitoringsaanpak onderhoudt COC intensief contact met zowel docenten als lhbt+ leerlingen/studenten die actief zijn binnen een GSA. Terugkoppeling vindt ook plaats tijdens gestructureerde momenten zoals bijvoorbeeld GSA-dagen (10 x per jaar) of het GSA Congres (1 x per jaar). COC heeft ook veel contact met de docenten en lhbt+ leerlingen/studenten die zij zoekt voor het beantwoorden van mediaverzoeken. Veel contact loopt via onze sociale media, waar COC regelmatig inbreng en advies vraagt aan haar volgers. Ook middels Jong&Out, dat door COC Nederland wordt gecoördineerd, onderhoudt COC contact met de doelgroep. De afstand tussen COC en de doelgroep is zeer klein.

Randvoorwaarden

1. Leerlingen/studenten-initiatief

Het initiatief voor een GSA kan zowel bij leerlingen/studenten als bij een docent ontstaan. Echter, een GSA is uiteindelijk een groep leerlingen/studenten, waar bij voorkeur een of meerdere docenten ondersteunend optreden. Een GSA kan niet top-down worden georganiseerd. Een schoolleiding kan niet starten met een GSA of een GSA-actie.

2. Draagvlak

Het is belangrijk dat een GSA draagvlak heeft bij en ondersteund wordt door de schoolleiding. In principe zou iedere jongere een GSA mogen oprichten op school, het is immers geen formeel instituut. Draagvlak van de school kan betekenen dat er acties op school mogen worden georganiseerd, dat er posters opgehangen mogen worden, dat er voorlichting gegeven kan worden, etc.

3. Minimale activiteiten

Als de GSA gedragen wordt door leerlingen/studenten (met ondersteuning van docenten en draagvlak van de schoolleiding), kunnen activiteiten worden uitgevoerd. De GSA-methode gaat ervan uit dat leerlingen/studenten zelf hun doelen bepalen en als experts van hun eigen omgeving zelf kunnen bepalen wat hiervoor nodig is. De mate waarin effect wordt bereikt, hangt volledig samen met de doelen die leerlingen/studenten (en

docenten) zelf kiezen, en dus welke activiteiten in de school worden uitgevoerd. COC spreekt van een GSA als het een leerlingen/studenteninitiatief betreft dat minimaal op elk van de onder 1.3.3 gestelde categorieën (support, voorlichting, acties) actief is. Sommige GSA's bieden vooral support en daarnaast af en toe voorlichtingsactiviteiten en zichtbaarheidsacties, terwijl andere GSA's aan meerdere landelijke GSA-acties meedoen en op regelmatige basis bij elkaar komen.

4. Deelname docent aan een GSA

An sich is dit geen harde vereiste om een GSA te starten, maar het verhoogt de effectiviteit van een GSA. Docenten ondersteunen leerlingen/studenten in de school. Deze ondersteuning is veel directer dan de ondersteuning van COC. Docenten kunnen helpen om steun te krijgen vanuit de schoolleiding en ervoor zorgen dat GSA's op scholen kunnen blijven bestaan. Het netwerk van een docent is groter waardoor deze leerlingen/studenten kunnen helpen om nieuwe actieve leerlingen/studenten te vinden van verschillende niveaus en jaarlagen.

Implementatie

Scholen kunnen de GSA niet als beleidsinstrument inzetten, het is immers niet de bedoeling dat scholen zelf GSA's opzetten. GSA's worden van onderaf gestart, door leerlingen/studenten zelf. Hoe COC de aanpak onder de aandacht brengt van leerlingen/studenten en docenten is beschreven in de aanpak.

Kosten

In principe kosten GSA-acties de school of de leerlingen/studenten geen geld: COC voorziet GSA's gratis van al het benodigde materiaal. COC Nederland ontvangt subsidie van het ministerie van OCW om GSA's ondersteuning en deze materialen te kunnen bieden. Zolang COC deze subsidie heeft, is er gratis materiaal beschikbaar voor GSA's.

COC adviseert scholen wel om begeleidende docenten uren te geven om GSA's begeleiding en ondersteuning te bieden. De hoeveelheid uren is afhankelijk van de betrokkenheid van docenten: op sommige scholen besteden docenten drie uur per week aan de GSA (120 uur per jaar), op anderen drie uur per maand (12 uur per jaar). Hoe meer tijd een docent aan de GSA kan besteden, hoe slagkrachtiger een GSA is.

3. Onderbouwing

Probleem

NB De hieronder genoemde onderzoeken zeggen niet altijd iets over de gehele groep lhbti+lhbti+ jongeren. Om deze reden wordt in de tekst afwisselend gesproken over lhb, lhbt of lhbti+lhbti+.

Aard, ernst en spreiding

Lhbti+ jongeren hebben te maken te hebben met een onveilig schoolklimaat. De *Dutch LGBT School Climate Report 2018* (waarin 1.065 scholieren hun ervaringen hebben gedeeld) laat zien dat op middelbare scholen veel negatieve dingen over 'homoseksuele, lesbische of biseksuele leerlingen/studenten worden gezegd, zowel door leerlingen/studenten als docenten. Lhbt-leerlingen/studenten hebben daar veel last van, maar docenten treden er volgens de leerlingen/studenten die het meemaakten zelden adequaat tegen op. Ook werden er op school veel negatieve dingen gezegd over transgender personen. Bijna de helft (43,6%) van de lhbt-leerlingen/studenten werd in 2018 uitgescholden wegens hun seksuele oriëntatie en ruim een kwart (27,5%) om hun genderexpressie. Lhbt-leerlingen/studenten werden expres buitengesloten door hun medeleerlingen/studenten en er werden gemene roddels en leugens over ze verspreid. Ook kreeg een forse groep lhbt-leerlingen/studenten in 2018 te maken met licht (13,4%) of zwaar (6,4%) geweld wegens hun seksuele oriëntatie of gender expressie (resp 7,7%, 2,7%). De meeste leerlingen/studenten die dat meemaken, meldden dit bij het schoolpersoneel, maar slechts weinig van hen vonden dat daar adequaat op gereageerd wordt (Pizmony-Levy, 2018).

Ook op het mbo voelen studenten die lhbt zijn zich niet altijd veilig. Hoewel studenten in het mbo zich over het algemeen steeds veiliger voelen, zijn lhbt-studenten drie keer zo vaak slachtoffer van psychisch geweld (MBO Raad, 2016). 17% van de mbo-studenten ervaart zijn of haar school als homo-onvriendelijk, veel meer dan in het hbo (6%) en wo (3%). Slechts 46% van de mbo-studenten ervaart zijn of haar school als homo-vriendelijk (SCP, 2012).

Schoolleidingen zijn zich vaak onvoldoende bewust van de problemen van lhbt-leerlingen/studenten (Inspectie van het Onderwijs, 2009). Ze zijn voor hen niet zichtbaar en de problemen waar zij mee worstelen worden onvoldoende bij hen onder de aandacht gebracht. Immers, als leerlingen/studenten in de kast blijven zullen zij de onveiligheid die ze ervaren omtrent hun seksuele geaardheid of genderidentiteit niet (kunnen) benoemen.

Gevolgen

De onveilige sfeer die lhbti+ jongeren binnen de school ervaren doordat zij niet open kunnen zijn, gepest worden en zich niet gesteund voelen, wordt geassocieerd met negatieve effecten op het psychisch welbevinden, fysieke gezondheid en schoolprestaties (Toomey et al., 2011). De *Dutch LGBT School Climate Report 2018* laat zien dat als gevolg van de ervaren onveiligheid lhbt-leerlingen/studenten ten opzichte van niet-lhbt-leerlingen/studenten zich bijna vijf keer vaker dan gemiddeld eenzaam (35,5% vs. 7,6%), een buitenstaander (44,2% vs. 8,9%) of onprettig (43,1% vs. 11%) voelden op school. Jongeren die gepest werden met hun seksuele oriëntatie (31,7% vs. 14,6%) of gender expressie (32,9 vs. 17,7%) spijbelden twee keer vaker dan de gemiddelde leerling (Pizmony-Levy, 2018).

Jonge lhbt's ervaren spanning en stress omdat ze om moeten leren gaan met *minderheidsstress* (Meyer, 2003; Kuyper, 2011). Zij moeten immers hun weg zien te vinden binnen een school waarin zij niet de norm zijn. En dat heeft gevolgen voor hun psychisch welbevinden. Een derde van de homoseksuele en biseksuele jongens en een tiende van de lesbische en biseksuele meisjes zegt liever niet zo te zijn (De Graaf, Kruijer, Van Acker, & Meijer, 2012). Transgender jongeren rapporteren fors meer psychische problemen dan hun cisgender leeftijdsgenoten. Zo voelt een op de twintig cisgender jongeren zich vaak hopeloos, tegenover een op de vijf transgender jongeren. En terwijl een kleine groep cisgender jongeren zich somber of depressief voelt (8%), zelfs in de mate dat niets hen kan opvrolijken (5%), geldt dit voor een aanzienlijke groep transgender jongeren (27% en 16%) (SCP,2018).

Onder lhb-jongeren komen depressie en ook suïcidaal gedrag vaker voor (Felten & Boote, 2012). Zo blijkt uit het SCP-rapport *Jongeren en seksuele oriëntatie* (Kuyper, 2015) dat 41% van alle lesbische, homo- en bi-jongeren weleens suïcidale gedachten heeft gehad. 9% van alle homo- en bi-jongeren en 16% van de lesbische en biseksuele meisjes heeft daadwerkelijk een suïcidepoging achter de rug. Vergelijkbaar onderzoek uit 2006 laat zien dat onder jongeren in het algemeen 11,2% weleens aan zelfmoord heeft gedacht en 3% een poging heeft ondernomen (Keuzenkamp, 2012). Onderzoek toont ook aan dat er een duidelijk verband bestaat tussen pesten en zelfmoordplannen en -pogingen van lhbt-jongeren (Van Bergen et al., 2013).

Oorzaken

Uit onderzoek blijkt dat er verschillende factoren te benoemen zijn, zowel op individueel als op schoolniveau, die de kans op onveiligheid voor lhbti+ leerlingen/studenten vergroten.

Risicofactoren

Op *het niveau van lhbti+ leerlingen/studenten* is (1) de verwachting dat als je uitkomt voor je lhbti+ zijn, de mensen om je heen negatief zullen reageren een risicofactor. Deze leerlingen/studenten verbergen hun seksuele en/of gender identiteit omdat ze bang zijn voor teleurstelling en afwijzing (van Bergen en van Lisdonk, 2010; Meyer, 2003). (2) Ouders die niet accepteren dat hun kind lhbti+ is, zijn eveneens een risicofactor op individueel niveau (Ryan et al., 2009). Naast de verwachting dat anderen negatief zullen reageren op je *coming out*, kampen lhbti+ jongeren zelf ook met (3) geïnternaliseerde homonegativiteit (Meyer, 2003). Zelf accepteren dat je lhbti+ bent is een proces (Felten & Boote, 2012) en niet iedere lhbti+ leerling komt tot die zelfacceptatie (Lee, 2002). Dat kan resulteren in negatieve gevoelens over de eigen geaardheid en die van andere lhbti+ jongeren en weinig zelfrespect (van Bergen en van Lisdonk, 2010). (4) Onderzoek laat daarbij zien dat lhbti+ jongeren vaak niet goed weten hoe ze om moeten gaan met negatieve bejegeningen, en geen antwoorden paraat hebben. Toomey et al. (2011) concluderen dat er sprake is van een gebrek aan weerbaarheid. (5) Tenslotte is een risicofactor op individueel niveau het hebben van weinig interpersoonlijke relaties binnen de school met andere leerlingen/studenten (Lee, 2002; Mayberry, 2006; Toomey et al, 2011).

Op *het niveau van niet-lhbti+ leerlingen/studenten* is onbekend zijn met lhbti+ een risicofactor. Jongeren die zeer negatief denken over homoseksualiteit, geven aan geen homo- en biseksuele jongeren te willen leren kennen (6) en niet open te staan voor hun persoonlijke verhalen (Keuzenkamp et. al., 2010). De afwezigheid van kennis over seksuele- en genderdiversiteit is ook een risicofactor. Uit het onderzoek van Buijs (2008)

naar de oorzaken van antihomoseksueel geweld blijkt dat daders van antihomoseksueel geweld onsamenhangende ideeën en weinig kennis (7) hebben over seksuele- en genderdiversiteit.

Eén van de risicofactoren op *schoolniveau* die de kans op onveiligheid voor lhbt+ leerlingen/studenten vergroot, is (8) het bezoeken van een grote school in een stedelijk gebied, omdat op deze scholen in het algemeen meer gepest wordt en het gevoel van veiligheid kleiner is (Anderman & Kimweli, 1997 in Goodenow et al., 2006). (9) Daarnaast heeft het ervaren van negatieve reacties op hun lhbt+ zijn directe gevolgen voor het gevoel van veiligheid van lhbt+ personen, zo schrijft Kelleher (2009). Deze negatieve reacties kunnen de vorm aannemen van stigmatisering, pesten, van verbaal en fysiek geweld en grensoverschrijdend gedrag (Meyer, 2003; Kelleher, 2009; Toomey et al., 2011). Ook (10) missen lhbt+ jongeren herkenning en hebben ze daardoor vaak het gevoel de enige te zijn. Van Bergen et al. (2013) wijten dat aan een gebrek aan zichtbaarheid van lhbt+ personen. Wanneer deze jongeren wel open zijn over hun lhbt+ zijn is er geen ruimte voor (11) het delen van ervaringen, omdat de omgeving vaak niet weet hoe ze moeten reageren (Felten & Boote, 2012). Volgens Lee (2002) heeft dat te maken met een (12) gebrek aan kennis bij schoolleiding, docenten en leerlingen/studenten over seksuele en genderdiversiteit en de issues die lhbt+ leerlingen/studenten binnen de school tegenkomen.

Aan te pakken factoren

De volgende beïnvloedbare factoren worden door de interventie aangepakt. In de verantwoording wordt dit verder onderbouwd. De cijfers achter de aan te pakken factoren corresponderen met de vijftien subdoelen geformuleerd onder 1.2.

Het ontstaan van de GSA is gebaseerd op het basisprincipe van inside-out. COC speelt hier de rol van aanbieder van kennis, materiaal en steun. Wel probeert COC door middel van promotie leerlingen/studenten te stimuleren zodat het inside-out mechanisme gaat werken. Door gebruik te maken van deze methode wordt de zichtbaarheid op de school van lhbt+ leerlingen/studenten vergroot. Zo komt de verandering niet van buiten, maar juist van binnenuit. Door het creëren van een GSA voelen lhbt+ leerlingen/studenten zich veiliger om zichzelf te kunnen zijn, daarnaast ontmoeten ze medeleerlingen/-studenten die hen steunen. De GSA zal als geheel de zichtbaarheid van lhbt+ leerlingen/studenten groter maken en op deze manier ontstaat er bredere bekendheid in de hele school. (subdoelen: 1-3, 8 & 10). Daarnaast dient er meer kennis te komen over seksuele en genderdiversiteit op school. Dit kan door GSA-presentaties of het uitnodigen van COC voorlichters. Deze voorlichtingen of presentaties zorgen vaak ook voor een positieve benadering van lhbt+ personen (Felten et al., 2015). Zo worden leerlingen/studenten geïnformeerd over lhbt+, wat dit precies inhoudt en leren ze hier mee om te gaan (subdoelen 3, 6-12). Tenslotte zorgt de GSA voor meer bekendheid van de problemen van lhbt+ leerlingen/studenten bij docenten en schoolleiding. Zo worden zij geactiveerd zich meer in te zetten om discriminatie van lhbt+ leerlingen/studenten tegen te gaan. De GSA wordt openlijk gesteund en de dialoog omtrent dit onderwerp gestimuleerd (subdoelen 11-14).

Verantwoording

Bereiken en activeren van leerlingen/studenten en docenten & opstarten GSA
COC richt zich volgens het *inside-out*-model (zie 1.1) op het ondersteunen van 'insiders' in gemeenschappen. In het geval van scholen zijn dit de leerlingen/studenten (en in tweede instantie docenten). Deze aanpak wordt ondersteund door omgevingsgerichte

theorieën over collectieve gedragsverandering: die laten zien dat de individuen die samen een gemeenschap vormen de aangewezen krachten zijn om door een proces van *empowerment* veranderingen in die gemeenschap te bewerkstelligen (Bartholomew et al., 2011; Zimmerman, 1990). De aanpak van inside-out zorgt ervoor dat een veilig schoolklimaat van lhbti+ leerlingen/studenten op de agenda blijft staan binnen de school. Wanneer er COC voorlichters langskomen op scholen en in samenwerking met GSA's de voorlichting doen, weten lhbti+ leerlingen/studenten waar ze terecht kunnen op school. Het wordt duidelijk dat er niet enkel deze voorlichting aandacht is voor lhbti+, maar dat er door de GSA het hele jaar door aandacht wordt gevraagd voor lhbti+ en een veiliger schoolklimaat. Wanneer er geen GSA is op school, is de voorlichting een losstaande oproep voor veiligheid van lhbti+. Veelal merken docenten de eerste paar weken na de voorlichting een verschil, maar verwatert dit vervolgens snel zonder GSA. De inside-out aanpak komt dus terug in de gehele aanpak van GSA, en start direct bij de eerste drie onderdelen uit de aanpak: (1) het bereiken van leerlingen/studenten en docenten, (2) het activeren van leerlingen/studenten en docenten om een GSA op te starten en (3) het opstarten van een GSA. Deze drie onderdelen zijn voorwaarde om te komen tot het uitvoeren van activiteiten waarmee een GSA gaat werken aan de subdoelen zoals geformuleerd onder 1.2.

Verantwoording aan te pakken factoren

Het creëren van een GSA zorgt ervoor dat lhbti+ leerlingen/studenten een sociaal netwerk hebben binnen de school om met leeftijdsgenoten in contact te komen en te praten over ervaringen en problemen, dit resulteert als een beschermende factor (Bool & Dijkstra, 2009; Black et al., 2012), doordat hiermee de verbondenheid aan de school wordt vergroot (Goodenow et al., 2006; Russell et al., 2015; Seelman et al., 2015). In dit netwerk kunnen leerlingen/studenten aansluiting vinden, sociale steun ontvangen van jongeren in hetzelfde schuitje, herkenning bij elkaar te vinden, en ervaringen uitwisselen (Felten & Boote, 2012; Kuyper, 2011; Meyer, 2003; McCormick et al., 2014). Deze uitkomsten zijn alleen haalbaar wanneer scholieren open durven zijn over hun seksuele geaardheid (Eisenberg & Resick, 2006; Haas et al., 2011), door de werking van het inside-out model, evenals wanneer scholieren de capaciteit hebben om steun te kunnen vragen in hun omgeving. Om het hoofdoel te versterken, is het tenslotte noodzakelijk om lhbti+ jongeren kennis te geven hoe om te gaan met negatieve bejegeningen. Lhbti+ jongeren die weten hoe ze om moeten gaan met negatieve bejegeningen en antwoorden paraat hebben, kunnen zich beter redden (Toomey et al., 2011; McCormick et al., 2014).

Daarnaast, dient er kennis te komen over seksuele en gender diversiteit op school. Dit kan door GSA-presentaties of het uitnodigen van COC-voorlichters op school. Als niet-lhbti+ leerlingen/studenten een negatieve houding hebben t.a.v. lhbti+ personen, komt dit vooral voort uit negatieve stereotypingen (Dankmeijer & Schouten, 2013). Zichtbaarheid van lhbti+ personen die niet voldoen aan door scholieren als negatief beschouwde stereotypen kunnen vooroordelen ontkrachten (Mooij & Fettelaar 2012). Uit verschillende onderzoeken is gebleken dat wanneer niet-lhbti+ personen in contact komen met lhbti+ personen de vooroordelen over hen minder worden. (Burke et al., 2015; Cunningham & Melton, 2013; Earnshaw et al., 2016; Smith et al., 2009; Walters & Rehman, 2013). Gordon Allport (1979) erkent echter ook dat alleen persoonlijk contact met 'de onbekende ander' ontoereikend is om vooroordelen te verminderen. Om negatieve stereotypingen tegen te gaan en vooroordelen bij te stellen, is het belangrijk voor mensen om een interpretatief cognitief kader te hebben om nieuwe informatie op te nemen. Dit laat het belang zien van het geven van de juiste kennis over seksuele- en

gender diversiteit om lhbti+ discriminatie te verminderen (Lingiardi et al, 2005; Plummer, 2014, Felten et al., 2015). Ook moet deze kennis overgedragen worden naar de docenten en schoolleiding. Op die manier worden zij geactiveerd om zich meer in te zetten en discriminatie van lhbti+ leerlingen/studenten tegen te gaan. Een veelgenoemde beschermende factor die de kans op onveiligheid voor lhbti+ leerlingen/studenten verkleint, is sociale steun ontvangen vanuit de sociale omgeving (Goodenow et al., 2006; Black et al., 2012). Die sociale steun kan emotioneel, instrumenteel, informatief en aanmoedigend van aard zijn en komt van leerlingen, docenten en schoolleiding die samen de *community* van de school vormen (Bartholomew et al., 2011). Schoolleiding en docenten die zich bewust zijn van de aanwezigheid en specifieke problemen van lhbti+ leerlingen/studenten en hieraan uiting geven, verkleinen de kans op onveiligheid volgens Goodenow et al., 2006. Docenten die interveniëren bij pesten, die openlijk lhbti+ issues aansnijden binnen de school en lhbti+ onderwerpen in hun lessen opnemen verkleinen de kans op onveiligheid (Greytak et al, 2013). Wanneer diezelfde docenten zich positief uitspreken over lhbti+ personen heeft dat een positieve invloed (Szalacha, 2003; Greytak et al., 2013). Meer specifiek vormt het niet tolereren van pesten en stigmatiseren van lhbti+ leerlingen/studenten door de andere leerlingen/studenten een beschermende factor (Szalacha, 2003; Toomey et al., 2011; Bos et al., 2013; Mevissen et al., 2018). Ook kan de schoolleiding invloed uitoefenen op het opnemen van lhbti+ thema's in het curriculum (Greytak et al., 2013). Hierdoor ontstaat er een dialoog binnen school over seksuele- en genderdiversiteit.

Relatie methoden, subdoelen en aanpak

De relatie tussen de gebruikte methoden, subdoelen en aanpak wordt in de tabel in bijlage 4 duidelijk gemaakt.

In actie komen GSA

Wanneer een GSA is opgestart zullen de leden overgaan tot het uitvoeren van activiteiten met als gezamenlijk einddoel een veiliger schoolklimaat voor lhbti+ leerlingen/studenten. Op schoolniveau richt COC zich op het hebben van kennis over seksuele- en genderdiversiteit, het niet tolereren van anti-lhbti+ uitingen en interveniëren bij grensoverschrijdend gedrag, seksuele- en genderdiversiteit zichtbaar maken en sociale steun voor lhbti+ jongeren. Op leerling niveau richt COC zich op het vergroten van het eigen (lhbti+) netwerk op school, zelfacceptatie en vaardigheden. Niet-lhbti+ jongeren worden in contact gebracht met lhbti+ jongeren en leren op deze wijze meer over seksuele- en genderdiversiteit. Ook vraagt COC hen lhbti+ jongeren actief te steunen.

Subdoelen, aanpak en methoden zijn niet een-op-een naast elkaar te leggen. Om het negatief bejegenen van lhbti+ jongeren aan te pakken richt je je volgens Meyer (2003) en Bartholomew et al. (2011) bijvoorbeeld op het verminderen van stigmatisering (Link & Phelan, 2001). De oorzaak van die stigmatisering ligt in het gedrag van schoolleiding, docenten en leerlingen/studenten die etiketteren, uitsluiten en discrimineren (Mahajan et al., 2008 in Bartholomew et al., 2011). Naast het verminderen van negatieve bejegening van lhbti+ jongeren richt de interventie zich op het vergroten van sociale steun van lhbti+ jongeren op school. Volgens de omgevingsgerichte gedragstheorieën richt je je hierbij op het verbeteren van de sociale steun en meer specifiek op het mobiliseren van de sociale netwerken die de basis van sociale steun vormen (Heaney & Israel, 2008; Eng et al., 2009 in Bartholomew et al., 2011). Deze sociale netwerken moedig je in je aanpak aan om emotionele steun te bieden, positieve feedback te geven en om steun te bieden in de vorm van informatie. Voor het veranderen van de sociale norm dat het helemaal oké is voor lhbti+ jongeren om uit te kast te komen is het mobiliseren van sociale

netwerken eveneens van belang (Heaney & Israel, 2008 in Barthomolew et al., 2011; Mayberry, 2013), naast *modeling* door middel van communicatie uitingen (Bandura, 1997). Zie bijlage 4 voor de relatie tussen methode, aanpak en subdoelen.

Mogelijke negatieve effecten

Uit onderzoek is gebleken ongeveer driekwart van de lhb-jongeren te maken heeft met pesten en andere homofobe uitingen (Keuzenkamp et. al., 2010) en dat slechts 11% van de jongeren van mening is datje op hun school veilig uit de kast kan komen (Kuyper, 2015). Zichtbaarheidscampagnes kunnen lhbti+ jongeren in sommige situaties dus ook kwetsbaar maken. Daarom moet de GSA als interventie altijd sensitief zijn voor de specifieke context van de school en de leerlingen/studenten en is een van de basisregels van GSA's dat deelname niets zegt over iemands seksualiteit of gender: de zichtbaarheid richt zich dus primair op het thema gender en seksualiteit, en niet op de leerlingen/studenten zelf. Op scholen waar er toch aanleiding is om te denken dat zichtbaarheid de ontwikkeling van draagvlak negatief kan beïnvloeden, is het belangrijk om de docenten en schoolleiding er actief bij te betrekken. Daarnaast biedt ook in dat geval de GSA als 'safe space' wel steun aan lhbti+ leerlingen/docenten.

Een ander onbedoeld effect van een zichtbaarheidscampagne tegen homofobie kan zijn dat sommige leerlingen/studenten zich weggezet voelen als homofoob. Het is daarom belangrijk dat de toon en de boodschap van de GSA-acties positief geformuleerd zijn: niet tegen uitsluiting, maar voor acceptatie.

4. Onderzoek

4.1 Onderzoek naar de uitvoering

1. 'GSA monitoring 2018'

- A. Van Buuren, J. (2018). *Intern, niet gepubliceerd onderzoek.*
- B. Praktijkevaluatie aan de hand van digitale vragenlijsten die zijn afgenomen onder bestellers van GSA-actiepakketten. Gemeten is hoe de gebruiker de ondersteuning via het materiaal (actiepakketten en website) heeft ervaren (n=266). COC voert deze praktijkevaluatie jaarlijks uit.
- C. In 2018 zijn 711 reguliere pakketten en 317 'Nieuwe Schooljaar' pakketten verstuurd. Met de reguliere bestellingen zijn 401 unieke middelbare scholen en mbo-locaties bereikt. Voor Paarse Vrijdag stuurden we 1.100 pakketten naar 905 unieke middelbare school- en mbo-locaties. Daarnaast stuurden we ook 310 pakketten voor Day of Silence en 241 pakketten voor Coming Out-dag. In totaal hebben we in 2018 2484 pakketten aan scholen verstuurd.
 - a. Gemiddeld krijgt het algemene GSA-actiemateriaal een 7,7 als rapportcijfer (N=87).
 - b. Respondenten is gevraagd aan te geven of het materiaal voldoet aan de verwachten. Voor een overgrote meerderheid (89%) was dit het geval. Van de individuele materialen is men het meest te spreken over de posters, stickers en de astronautflyer (N=47).
 - c. Op de vraag of de GSA-website (gsanetwerk.nl) bruikbaar is geweest tijdens het opzetten van een GSA geeft een over grote meerderheid (89%) aan dat dit het geval was (N=44).
 - d. Het doel van het beschikbaar stellen is het realiseren van nieuwe GSA's en het ondersteunen van GSA's. Zo heeft 50% van de ondervraagde na het bestellen van het materiaal met succes een GSA kunnen opstarten. Een kwart (25%) is nog bezig met het opstarten. Daarnaast heeft een kleine groep (5%) nog niks gedaan met het materiaal; maar is dit nog wel van plan (N=44).
 - e. In totaal heeft 79% van de bestellers meegedaan aan de Day of Silence (N=66).
 - f. Meer dan 97% van de bestellers van een Paarse Vrijdag pakket heeft meegedaan aan de Paarse Vrijdag. In totaal zijn er pakketten verstuurd naar 905 unieke schoollocaties. Met een deelname percentage van 97% kunnen we ervan uitgaan dat er ongeveer 877 scholen hebben meegedaan (N=266).
 - g. De reacties van medeleerlingen/studenten en docenten op Paarse Vrijdag zijn (bijna) allemaal overwegend positief. Slecht een kleine groep (3.4%) geeft aan overwegend negatieve reacties te hebben ontvangen (N=255).
 - h. Bij en groot deel van de deelnemers (80%) is er (overwegend) positief gereageerd op de Day of Silence. Bij zo'n kleine 20% van de deelnemers is er op school (overwegend) negatief gereageerd op de actie (N=53).
 - i. Een gemiddelde GSA bestond onder deze groep respondenten uit 9,3 leerlingen/studenten en 2,5 docenten (N=26).

De gegevens uit dit onderzoek helpen in het doorlopend aanpassen en verbeteren van de ondersteuning aan GSA's. Zo hebben we bijvoorbeeld de GSA-posters kunnen verbeteren in 2018 en volgt er in 2019 een vernieuwde handleiding. Tevens geeft het een inzicht in hoeveel van het materiaal ingezet is en of het (volgens de gebruikers) heeft geholpen bij het opzetten of ondersteunen van hun

GSA. Ook de gegevens over gemiddelde grootte van een GSA en de mate van (ervaren) steun door medeleerlingen/studenten is erg waardevol.

2. Samen sterk met een GSA. Onderzoek naar de ervaren baat van GSA's onder lhbt-leerlingen/studenten op het vmbo

A. H. Felten & A. Vijlbrief (2018)

- B. Aan de hand van de 'ervaren baat-benadering' zijn 25 semigestructureerde interviews met lhbt-leerlingen/studenten in GSA's op vmbo's afgenomen. De topics van de interviews vallen uiteen onder de hoofdthema's van de onderzoeksvragen: [a] de ervaren baat en [b] de implementatie-effectiviteit. Bij de ervaren baat is met name gekeken naar de thema's uit het minderheidsstressmodel (Meyer, 2003). Daarnaast zijn vier focusgroepen met vmbo-GSA's gehouden.
- C. Lhbt-jongeren op het vmbo ervaren baat bij GSA's omdat het hen volgende oplevert: [1] Sociale steun: zij ervaren steun van hun leeftijdgenoten die hetzelfde voelen of dezelfde ervaringen hebben. Ook krijgen zij vaak steun van docenten en dat ervaren de leerlingen/studenten als erg positief. Tevens hebben zij het gevoel dat zij bij een GSA anderen kunnen helpen. [2] Zelfvertrouwen en een duidelijkere identiteit: de GSA wordt in het algemeen ervaren als een safe space, een veilige plek waar jongeren met gelijkgestemden 'zichzelf' kunnen zijn. Ze voelen zich hierdoor krachtiger. Tegelijkertijd kan er soms ook zelfvertrouwen voor nodig zijn om deel te nemen aan een GSA, zeker als het, zoals op sommige vmbo's, het stigma draagt van een 'homoclubje'. Maar in een GSA ervaren jongeren vaak meer vaardigheden op te doen om te reageren op negatieve reacties ten aanzien van hun lhbt-zijn. Tevens biedt de GSA een mogelijkheid om de eigen seksuele of genderidentiteit te ontdekken: jongeren ervaren dat ze hierdoor beter weten wie zij zijn en vinden dat prettig. Sommigen ervaren zelfs een gevoel van trots op hun seksuele of genderidentiteit. Dit terwijl het klimaat op het vmbo ten aanzien van lhbt niet vaak als positief wordt ervaren. [3] Netwerk en vriendschap: sommige jongeren vinden dat hun bestaande netwerk versterkt is sinds de GSA. De meeste jongeren verbreden hun netwerk door het opdoen van nieuwe contacten. Die nieuwe contacten kunnen zelfs uitmonden in intensief contact en vriendschappen. Dat is belangrijk want meedoen aan de GSA en/of uit de kast komen, kan ook het verlies van vriendschappen betekenen. Verwacht wordt dat hiermee de GSA's een bijdrage leveren aan het verminderen van minderheidsstress onder lhbt-jongeren op het vmbo.

Uit dit onderzoek is gebleken dat GSA's op het vmbo een belangrijke meerwaarde hebben voor lhbt+ jongeren die eraan deelnemen. Extra investeringen in GSA's op vmbo's waar nog geen GSA's zijn, ligt daarmee voor de hand. Een ander aandachtspunt is dat een GSA op het vmbo het imago kan hebben van 'homoclubje', en dat dit niet als positief wordt ervaren. Uit de antwoorden van de jongeren horen we dat dit een probleem blijft voor het imago en consequenties heeft voor de samenstelling. Door dit hoogdrempelige imago is het voorstelbaar dat andere (potentiële) lhbt+ jongeren niet participeren, en ook niet-lhbt+ jongeren niet meedoen, omdat zij denken dat het niet 'hun' club zou zijn. Tot slot is relevant dat lhbt+ jongeren in GSA's nog niet altijd het gevoel hebben dat wat zij doen, effect heeft op het schoolklimaat, terwijl verschillende onderzoeken

uitwijzen dat dit effect er waarschijnlijk wel is (zie o.a. Peeters et al. 2016). Door lhbt+ jongeren in GSA's nog meer of beter te informeren over het effect van verschillende methoden die zij kunnen inzetten, zou hun vertrouwen vergroot kunnen worden in hun eigen positieve invloed als GSA op het schoolklimaat.

3. Kwalitatief onderzoek naar de impact van GSA op deelnemers en hun omgeving

- A. Van der Velden, C. (2011), onderzoek gepubliceerd door NJR het bureau
- B. Dit onderzoek betreft een kwalitatief onderzoek naar de impact van de GSA op de deelnemers en hun omgeving.

De data voor dit onderzoek zijn in 2011 verzameld door middel van een korte literatuurstudie, focusgesprekken en de reflectie van de onderzoekers. Er hebben vijf focusgesprekken plaatsgevonden met 3 – 6 deelnemers (n=22). De jongeren waren tussen de 12 en 18 jaar en alle seksuele geaardheden en genderidentiteiten waren vertegenwoordigd (lhbt en hetero/cisgender).

- C. GSA's hebben vooral impact op de deelnemers. Deze jongeren ervaren veel steun, krijgen meer zelfvertrouwen en durven gemakkelijker voor hun seksuele geaardheid uit te komen. De acties van de GSA's zetten het onderwerp homoseksualiteit op de agenda. GSA's kunnen de veiligheidsperceptie van lhbt-deelnemers positief beïnvloeden. Of andere leerlingen/studenten op school zich ook veiliger voelen is niet onderzocht.

De ervaren effectiviteit van GSA's is erg afhankelijk van de betrokkenheid en de continuïteit van leden. GSA's hebben een grote waarde als supportgroepen voor lhbt's. Jongeren ervaren dat de aanwezigheid van een GSA een homovriendelijk schoolklimaat schept. Hierdoor wordt de coming-out van lhbt-jongeren bevorderd. Daarnaast ontwikkelen GSA-deelnemers naar eigen zeggen veel vaardigheden. Dit leidt tot 'empowerment' en heeft een positieve impact op relaties met peers en docenten.

Acties van GSA's zijn vooral gericht op zichtbaarheid, voorlichting en het maken van statements. Invloed van GSA's op homotolerantie is afhankelijk van het functioneren van GSA's. Startende GSA's ervaren nog veel negatieve reacties, GSA's die langer bestaan en meer hebben gedaan weten meer tolerantie te bewerkstelligen. Betrokkenheid bij een GSA resulteert in een sterke identificatie van de deelnemers met de school. De respondenten waren vooral actief bij GSA's in de Randstedelijke gebieden. Vaak havo/vwo en een redelijke liberaal/progressief schoolklimaat.

De volgende aanbevelingen worden gedaan en zijn door COC Nederland overgenomen: 1) ondersteunen van GSA's bij het opzetten van acties (COC zorgt voor materiaal en advies bij acties), 2) meer inzetten op voorlichting en gastlessen (COC heeft inmiddels een lespakket gemaakt, een succesvolle lobby gedaan om educatie over seksuele- en genderdiversiteit in de kerndoelen van het onderwijs op te nemen en heeft een project om voorlichters te versterken), 3) GSA's meer tools geven om seksuele- en genderdiversiteit bespreekbaar te maken (COC geeft steeds meer good practices), 4) ondersteun peer-to-peer coaching (middels workshops tijdens de GSA-dag komt dit aan de orde), 5) maken van aantrekkelijk communicatiemateriaal (COC heeft veel nieuw actiemateriaal laten maken), 6) stimuleer ludieke acties (COC stimuleert ludieke acties), 7) aanbieden van kleine subsidies voor acties, 8) zorg dragen voor meer onderlinge

kennisuitwisseling tussen GSA's (COC zorgt voor kennisuitwisseling tijdens GSA-dagen en op de website), 9) stimuleer vmbo-scholen en scholen op het platteland om een GSA op te richten (COC richt zich in dit traject met name op docenten die vmbo-scholieren kunnen ondersteunen), 10) zorg dragen dat GSA's een partnership aangaan met docenten (COC zet in op de betrokkenheid van docenten bij GSA's), 11) zorg dragen dat er binnen scholen rolmodellen zijn die de GSA ondersteunen (COC stimuleert zichtbaarheid van GSA-leerlingen/studenten op scholen), 12) zorg voor informatie over samenwerking en structuur & organisatie (COC biedt leerlingen/studenten hiervoor mogelijkheden tijdens GSA-dagen, op de website en in handleidingen, 13) advies geven over het werven van een diverse groep aan leden (COC geeft hierover advies).

4. Kwalitatief onderzoek naar motieven, kenmerken en belemmeringen deelname GSA

A. Enzerink, S. (2013) Masterscriptie Onderwijskunde UvA 2012 - 2013

B. Dit onderzoek betreft een kwalitatief onderzoek naar de motieven, kenmerken en belemmeringen van lhbt-leerlingen/studenten en hun medestanders bij deelname aan GSA's op middelbare scholen. Het keuzeproces dat leidt tot GSA-deelname stond centraal.

De data voor dit onderzoek is in 2013 verzameld door middel van interviews met leerlingen/studenten (n=32) van 7 verschillende middelbare scholen in 5 verschillende provincies. Met 10 jongeren zijn individuele interviews gehouden. De andere 22 jongeren namen deel aan groepsinterviews. De jongeren waren tussen de 13 en 19 jaar. De participanten aan de individuele interviews waren zeer divers, alle seksuele geaardheden waren vertegenwoordigd, zowel cisgender als transgender, en waren divers in onderwijsniveau (vmbo, havo en vwo). Zij waren allen actief binnen een GSA. De participanten aan de groepsinterviews waren allen havoleerlingen. Zij deden mee aan een GSA-projectweek en zaten in het keuzeproces of zij na de GSA-projectweek verder wilden gaan met de GSA.

C. Uit het onderzoek komen een aantal motieven, kenmerken en belemmeringen voor het actief worden in een GSA én manieren om deze weg te nemen naar voren. Deze kunnen worden beschouwd als factoren die een rol spelen in het keuzeproces ten aanzien van GSA-deelname. Leerlingen/studenten die deelnemen aan een GSA onderscheiden zich met een aantal kenmerken van hun medeleerlingen. Persoonlijke kenmerken die kunnen bijdragen aan motieven voor GSA-deelname bevinden zich op het gebied van: probleem ervaren; lhbt-zijn; kennen van een lhbt-persoon; persoonlijkheid; opvoeding. Van deze kenmerken leidt vooral 'probleem ervaren' direct tot motieven voor GSA-deelname. Leerlingen/studenten hebben verschillende motieven voor GSA-deelname: anderen helpen; pesten, schelden en homofobie stoppen; een steunpunt voor lhbt-leerlingen. Gemotiveerde leerlingen/studenten ervaren belemmeringen die zij moeten wegnemen voordat zij daadwerkelijk overgaan tot GSA-deelname. Belangrijke belemmeringen kunnen zijn: geen kennis over de GSA; bang zijn voor de gevolgen; twijfel aan de eigen capaciteit. Deze belemmeringen kunnen leerlingen/studenten overwinnen doordat zij steun, hulp en informatie zoeken of doordat zij deze krijgen van docenten of de GSA. Op dat moment is er sprake van, respectievelijk: kennis over de GSA; bestand zijn tegen mogelijke gevolgen; zelfvertrouwen.

Ondanks gemengde resultaten van voorlichting door lhbt-personen (Athanasos & Larrabee, 2003; Kwon & Hugelshofer, 2012; Mooij et al., 2012; Rye et al., 2007; Span, 2011; Walch et al., 2012), wijst het huidige onderzoek erop dat dit voor GSA-deelname wel degelijk een positief effect kan hebben. Wellicht speelt hierin mee dat de voorlichters zelf medeleerlingen/studenten zijn, in tegenstelling tot volwassen, externe voorlichters. Het is voor te stellen dat leerlingen/studenten zich er hierdoor eerder van bewust worden dat het probleem zich daadwerkelijk in hun eigen omgeving afspeelt, wat een belangrijke factor bleek te zijn. Voor medeleerlingen/studenten hebben zij een ander soort sympathie dan voor volwassenen die zij verder nooit meer tegenkomen. Zo bezien kan contact met en voorlichting door lhbt-personen niet alleen een rol spelen in Kennis over de GSA, maar ook in Probleem ervaren en een lhbt-persoon kennen, aangezien sommige GSA-leden zich identificeren als lhbt.

Daarnaast kwam in dit onderzoek naar voren dat docenten eraan kunnen bijdragen dat leerlingen/studenten minder bang zijn voor gevolgen. Zo bevestigt dit onderzoek bevindingen uit eerder onderzoek, waarin naar voren kwam dat docenten door het uitdragen van een open houding ten aanzien van seksuele- en genderdiversiteit een positief effect kunnen hebben op leerlingen/studenten (Adelman & Woods, 2006; Wernick et al., 2012), onder andere doordat zij eerder bij de GSA durven gaan (Kosciw et al., 2012).

Tot slot laat het onderzoek zien dat *empowerment* tot meer *empowerment leidt*. Enzerink geeft aan dat *empowerment* vooral een uitkomst van GSA-deelname is (Russell et al., 2010; Van der Velden, 2011). Uit het huidige onderzoek blijkt dat *empowerment* ook een rol speelt in het keuzeprocess dat vooraf gaat aan GSA-deelname.

4.2 Onderzoek naar de behaalde effecten

In Nederland is geen effectonderzoek gedaan naar de GSA dat voldoet aan de criteria van effectiviteit die door het RIVM zijn opgesteld. Een tweetal Nederlandse onderzoeken maakt echter wel een vergelijking tussen lhbt+ leerlingen/studenten op scholen met een GSA en leerlingen/studenten op scholen zonder GSA.

1. Onderzoek naar de positie van lhb-leerlingen/studenten in het onderwijs en het effect van Gay and Straight Allianties (GSA's) op middelbare scholen in Nederland.

- A. Peeters, L., Fettelaar, D., & Verbakel, E. (2016)
- B. Dit onderzoek gaat in op de veiligheidservaring van lhb-leerlingen/studenten en in welke mate de tolerantie van homoseksualiteit op scholen hierbij een rol speelt. Daarnaast wordt onderzocht wat het effect is van GSA's op het verbeteren van de situatie van lhb-leerlingen/studenten op middelbare scholen.

De data zijn verzameld met behulp van gegevens uit de Veiligheidsmonitor 2012 die het Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen (ITS) uitvoert, onder meer in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Aan de Veiligheidsmonitor 2012 deden 78 scholen uit het primair (speciaal) onderwijs mee met 3.278 leerlingen. Uit het voortgezet (speciaal) onderwijs deden 45

scholen mee met 8.827 leerlingen.

- D. Uit de analyses kwam naar voren dat lhb-leerlingen/studenten in het v(s)o zich onveiliger voelen op school dan hetero-leerlingen. Ook bleek dat lhb-leerlingen/studenten eerder uit de kast durven te komen wanneer de tolerantie van homoseksualiteit op school hoger is. Lhb-leerlingen/studenten voelen zich veiliger op school naarmate de tolerantie van homoseksualiteit op school hoger is, maar na het toevoegen van de controlevariabelen bleef dit effect niet langer overeind. Voor leerlingen/studenten in het p(s)o werden geen significante verbanden gevonden. Hieruit kan worden opgemaakt dat het ervaren van onveiligheid door lhb-leerlingen/studenten en het al dan niet uit de kast durven komen minder speelt in het p(s)o dan in het v(s)o.

Het tweede deel van de analyses ging in op het effect van de GSA's en betreffen alleen leerlingen/studenten in het v(s)o. Het eerste doel van de GSA's was als volgt: zorgen voor een prettige sfeer op school waar iedereen zich ongeacht hun seksuele geaardheid geaccepteerd voelt. Leerlingen/studenten schatten de homovriendelijkheid van de schoolcultuur wel positiever in op scholen met een GSA, maar na het toevoegen van controlevariabelen blijft het gevonden effect niet langer significant. Het tweede doel van de GSA's luidde als volgt: zorgen dat lhb-leerlingen/studenten zich gesterkt en veilig voelen en makkelijker voor hun geaardheid durven uit te komen. Lhb-leerlingen/studenten met een GSA op school voelen zich veiliger, durven eerder uit de kast te komen en leveren betere schoolprestaties dan lhb-leerlingen/studenten zonder een GSA op school. Maar de gevonden effecten zijn niet significant. Het derde doel van de GSA's was het laten afnemen van discriminatie en het verbeteren van de houding t.o.v. homoseksualiteit. Uit ons onderzoek bleek dat leerlingen/studenten met een GSA op school een positievere houding ten opzichte van homoseksualiteit hebben dan leerlingen/studenten zonder een GSA op school, dit effect is significant. Het aantal incidenten tegen lhb-personen (leerlingen/studenten en leraren) is lager op scholen met een GSA. Maar dit laatste effect is niet significant.

2. The Dutch LGBT School Climate Survey 2018

- A. O. Pizmony-Levy (2018)
- B. De LGBT School Climate Survey is ontwikkeld door GLSEN en Columbia University en wordt door lhbt-organisaties wereldwijd gebruikt om de ervaringen van lhbti+ leerlingen/studenten in het onderwijs te meten. 1.065 deelnemers, tussen de 13 en 20 jaar, die in het voorafgaande schooljaar op de middelbare school zaten en zich als anders dan hetero en/of cisgender identificeerden hebben een online enquête ingevuld over hun ervaringen in het schooljaar 2017/2018 waarin o.a. naar gevoelens van veiligheid, het meemaken van geweld en nare opmerkingen en schoolbetrokkenheid gevraagd werd. Deze ervaringen werden afgezet naar een aantal beschermende factoren als o.a. steun van docenten, een inclusief curriculum en de aanwezigheid van een GSA op school.
- C. Uit het onderzoek blijkt dat lhbti+ leerlingen/studenten zich in grote mate onveilig voelen op de middelbare school. Op middelbare scholen worden veel negatieve dingen over homo's gezegd (70,9%), zowel door leerlingen/studenten als docenten (79,9% resp. 46,4% van de leerlingen/studenten die negatieve dingen hoorden). Lhbt-scholieren hebben daar veel last van (57,6%), maar docenten

treden er volgens de leerlingen/studenten die het meemaken zelden adequaat tegen op (15,8%). Ook worden er op school veel negatieve dingen gezegd over transgender personen (29%). Bijna de helft (43,6%) van de lhbt-leerlingen/studenten werd in 2018 uitgescholden wegens hun seksuele oriëntatie en ruim een kwart (27,5%) om hun genderexpressie. Lhbt-scholieren werden expres buitengesloten door hun medeleerlingen/studenten (72,8%) en er werden gemene roddels en leugens over ze verspreid (66,8%). Ook kreeg een forse groep lhbt-scholieren in 2018 te maken met licht (13,4%) of zwaar (6,4%) geweld wegens hun seksuele oriëntatie of gender expressie (7,7% resp. 2,7%). De meeste leerlingen/studenten (61,8%) die dat meemaken, meldten dit bij het schoolpersoneel, maar slechts weinig van hen vonden dat daar adequaat op gereageerd wordt (37,8%). Als gevolg van dit alles voelden lhbt-scholieren ten opzichte van niet-lhbt-scholieren zich bijna vijf keer vaker dan gemiddeld eenzaam (35,5% vs. 7,6%), een buitenstaander (44,2% vs. 8,9%) of onprettig (43,1% vs. 11%) op school. Jongeren die gepest werden met hun seksuele oriëntatie (31,7% vs. 14,6%) of gender expressie (32,9 vs. 17,7%) zijn ongeveer twee keer vaker absent dan de gemiddelde leerling.

Uit het onderzoek wordt ook duidelijk hoe de situatie voor lhbti+ leerlingen/studenten op school kan worden verbeterd. Zo gaat het véél beter op scholen met ondersteunende docenten, een GSA en goede aandacht voor lhbti+ acceptatie in de les. Op scholen met een GSA:

- Voelen lhbti+ leerlingen/studenten zich meer geaccepteerd (60,1% vs. 41,7%);
- Voelen lhbti+ leerlingen/studenten zich meer thuis op school (69,9% vs. 47,9%);
- Spijbelen ze minder vaak omdat ze zich onveilig voelen (16,3% vs. 26,4%).

Als er op een school veel docenten zijn die lhbti+ leerlingen/studenten steunen, voelen die leerlingen/studenten zich op school ook veel vaker thuis (72,4% vs. 37,2%), geaccepteerd (55,8% vs. 16,5%) en zijn ze veel minder vaak absent (12,4% vs. 31,5). Dat geldt ook voor scholen waar in de les positieve aandacht is voor seksuele en genderdiversiteit (thuis voelen: 73% vs. 49,6%; geaccepteerd 61,5% vs. 46,2%; absent 16,8% vs. 23,6%).

5. Samenvatting Werkzame elementen

Uiteindelijke doelgroep van de GSA-interventie zijn lhbt+ leerlingen/studenten, maar alle andere groepen binnen de school (schoolleiding, docenten en leerlingen) worden als intermediaire doelgroep betrokken en actief aangesproken om mee te doen en samen het schoolklimaat voor lhbt+ leerlingen/studenten veiliger te maken. Ofwel het mobiliseren van sociale netwerken, ook door de combinatie lhbt+ en niet-lhbt+ leerlingen/studenten in één alliantie (2, 3, 5, 6)

Het doel van de GSA-interventie is zeer nadrukkelijk om leerlingen/studenten (ondersteund door docenten) zelf verantwoordelijkheid te laten nemen om zich in te zetten voor een veiliger schoolklimaat. Bottom-up veranderen dus, en inside-out. Het materiaal dat COC Nederland beschikbaar stelt geeft een kader, maar GSA's zijn volledig autonoom en leerlingen/studenten hebben de leiding: ze bepalen zelf wat in hun school geschikte doelen en bijpassende activiteiten zijn (2, 3, 5)

Naast leerlingen/studenten worden ook docenten actief benaderd omdat die een belangrijke bijdrage kunnen leveren door de GSA te ondersteunen of zich positief uit te spreken over seksuele- en genderdiversiteit (2, 3, 5, 6)

Het materiaal dat COC Nederland gratis beschikbaar stelt aan de GSA's is toegespitst op de doelgroep, maakt veel gebruik van *modeling*, is luchtig maar direct en veelal samen met jongeren opgesteld. Er worden veel good practices en tips gedeeld, in video's en tekst, die door jongeren zelf zijn aangeleverd. Het GSA-materiaal wordt hooggewaardeerd door de gebruikers (2, 3, 5)

In het bereiken en activeren van lhbt+ en niet-lhbt+ leerlingen/studenten wordt in wervende filmpjes, foto strips en verhalen duidelijk gemaakt dat er een probleem is (lhbt+ leerlingen/studenten voelen zich onveilig op school), waarbij tegelijkertijd duidelijk wordt gemaakt hoe je daar zelf gemakkelijk iets aan kunt doen. Door het op de doelgroep gericht inzetten van *modeling* maken leerlingen/studenten kennis met de GSA en zien hoe gemakkelijk het is om er één op te starten (2, 3, 5)

Lhbt+ leerlingen/studenten een netwerk geven op school waarin zij open kunnen zijn over hun identiteit zorgt ervoor dat ze sociale steun ervaren, meer zelfvertrouwen krijgen, zichzelf kunnen ontwikkelen en leren omgaan met negatieve bejegeningen. (2, 3, 5)

Leerlingen/studenten en docenten gaan zelf de dialoog aan met hun omgeving en laten zien dat zij tegen het pesten van lhbt+ leerlingen/studenten zijn. Zij staan op voor hun medeleerlingen. (2, 3, 5, 6)

Betekenis scores:

2 = Veronderstelling in de aanpak

3 = Onderbouwing

5 = Praktijkervaringen

6 = Effectonderzoek

6. Aangehaalde literatuur

- Adelman, M., & Woods, K. (2006). *Identification without intervention: Transforming the anti-LGBTQ school climate*. In: *Journal of Poverty*, 10(2), 5-26.
- Allport, G.W. (1954). *The nature of prejudice*. Boston: Beacon Press
- Athanases, S.Z., & Larrabee, T.G. (2003). *Toward a consistent stance in teaching for equity: Learning to advocate for lesbian- and gay-identified youth*. In: *Teaching and Teacher Education*, 19, 237-261.
- Bartholomew, L.K., Parcel, G.S., Kok, G., Gottlieb, N.H. & Fernández, M.E. (2011). *Planning health promotion programs: An intervention mapping Approach*. San Francisco: Josey-Bass.
- Bool, M. & Dijkstra M. (2010). *Factsheet preventie van suicidaliteit*. Utrecht: Trimbos-Instituut.
- Boote, M. & Felten, H. (2012). *Ik wou dat ik dood was. 10 vragen van professionals over suïcidepreventie onder lesbische, homo-, bi- en transgenderjongeren*. Utrecht: MOVISIE.
- Brekelmans, J., Neuvel, J. (2016) *Monitor Sociale Veiligheid in de mbo-sector 2014/2015. Deel 3: Beleid*. 's-Hertogenbosch: Expertisecentrum Beroepsonderwijs
- Bucx, F., Sman, F. van der, Jalvingh, C. (2014) *Anders in de klas*. Sociaal en Cultureel Planbureau: Den Haag
- Buijs, L., Hekma, G., & Duyvendak, J.W. (2009). *Als ze maar van me afblijven: Een onderzoek naar antihomoseksueel geweld in Amsterdam*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Dankmeijer, P. en M. Schouten (2013). *Mietjes moeten we niet. Stereotypen over gender en seksuele- en genderdiversiteit onder jongeren, lesbiennes, homo's, biseksuelen en transgenders in Nederland*. Amsterdam: EduDivers
- Enzerink, S. (2013) *Rainbow Warriors. Waarom lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgenderleerlingen/studenten en hun medestanders actief zijn in Gay-Straight Alliances*. Masterscriptie Onderwijskunde UvA 2012 – 2013
- Felten, H. & Bakker, H. (2012). *Seksuele- en genderdiversiteit en eerge relateerd geweld*. Utrecht: MOVISIE.
- Felten, H. & Boote, M. (2012). *Ik wou dat ik doos was. 10 vragen van professionals over suïcidepreventie onder lesbische, homo-, bi- en transgenderjongeren*. Utrecht: MOVISIE.
- Felten, H. & Vijlbrief, A. *Samen sterk met een GSA Onderzoek naar de ervaren baat van GSA's onder lhbt-leerlingen/studenten op het vmbo*. Utrecht: MOVISIE
- Dewaele, A. (2006). *Het discourse van jongeren over gender en halebiseksualiteit: over flexen, players en metroseksuelen*. Hasselt: Instituut voor Gelijke Kansen.
- GGD Amsterdam (2012). *Zo gezond zijn Amsterdamse jongeren*. Amsterdam: GGD Amsterdam

- GGD Rotterdam en omstreken (2005). *Homo(in)tolerantie*. Rotterdam: GGD Rotterdam
- GLSEN. (2007). *Gay-straight alliances: Creating safer schools for LGBT students and their allies. (GLSEN Research Brief)*. New York: Gay, Lesbian, and Straight Education Network.
- Goodenow, C., Szalacha, L. & Westheimer, K. (2006). *School support groups, other school factors, and the safety of sexual minority adolescents*. In: *Psychology in the school*, vol. 43 (5), 573-589. DOI: 10.1002/pits.20173
- Graaf, H. de, Kruijer, H., Acker, J. van, & Meijer, S. (2012). *Seks onder je 25e 2: Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2012*. Delft: Eburon.
- Greytak, E.A., Kosciw, J.G., Boesen, M.J. (2013). *Putting the "T" in "Resource": The Benefits for LGBT-Related School Resources for Transgender Youth*. In: *Journal of LGBT Youth*, vol. 10, 45-63. DOI: 10.1080/19361653.2012.718522
- Haas, A.P., Eliason, M., Mays, V.M., Mathy, R.M., Cochran, S.D., D'Augelly, A.R., Clayton, P.J. (2011). *Suicide and suicide risk in lesbian, gay, bisexual and transgender populations: review and recommendations*. In: *Journal of Homosexuality*, vol. 58, 10-51.
- Heck, N. C., Flentje, A., & Cochran, B. N. (2011) *Offsetting Risks: High School Gay-Straight Alliances and Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender (LGBT) Youth*. In: *School Psychology Quarterly*, Vol 26(2), Jun 2011, 161-174. doi: 10.1037/a0023226
- Inspectie van het onderwijs. (2005) *Onderwijsverslag 2003-2004*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs
- Inspectie van het onderwijs. (2016) *Omgaan met seksuele diversiteit*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs
- Kelleher, C. (2009). *Minority stress and health: Implications for lesbian, gay, bisexual, transgender, and questioning (LGBTQ) Young people*. In: *Counselling Psychology Quarterly*, vol. 22 (4), 373-379.
- Keuzenkamp, S., D. Bos, J.W. Duyvendak en G. Hekma (2006). *Gewoon doen. Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. (scp-publicatie 2006/15).
- Keuzenkamp, S., et. al. (2010). *Steeds gewoner, nooit gewoon*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. (scp-publicatie 2010/15).
- Keuzenkamp, S. (2011) *Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland 2011. Internationale vergelijking, ontwikkelingen en actuele situatie* Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau
- Keuzenkamp, S. (2012) *Worden wie je bent*. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau
- Kosciw, J. G., & Diaz, E. M. (2006). *2005 national school climate survey: The experiences of lesbian, gay, bisexual, and transgender youth in our nation's schools*. New York: Gay Lesbian and Straight Education Network.

- Kosciw, J., Greytak, E., Diaz, E., & Bartkiewicz, M. J. (2010). *The 2009 National School Climate Survey: The experiences of lesbian, gay, bisexual, and transgender youth in our nation's schools*. New York, NY: GLSEN.
- Kuyper, L. & Bakker, F. (2006) *De houding ten opzichte van homoseksualiteit*. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L. (2011). *Sexual Orientation and Health. General and minority stress factors explaining health differences between lesbian, gay, bisexual and heterosexual individuals*. Proefschrift Universiteit Utrecht, Sociale Wetenschappen.
- Kuyper, L. (2015) *Jongeren en seksuele oriëntatie: Ervaringen van en opvattingen over lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele jongeren*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kwon, P., & Hugelshofer, D.S. (2012). *Lesbian, gay, and bisexual speaker panels lead to attitude change among heterosexual college students*. In: *Journal of Gay and Lesbian Social Services*, 24, 62-79.
- Lee, C. (2002). *The impact of belonging to a high school gay/straight alliance*. In: *The High School Journal*, feb/mar, 13-26. DOI: 10.1353/hsj.2002.0005
- Lingiardi, L., Falanga, S. & D'augelli, R. *The Evaluation of Homophobia in an Italian Sample*. (2005) In: *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 34, No. 1, February 2005, pp. 81-93 (C _ 2005) DOI: 10.1007/s10508-005-1002-z
- Link, B.G. & Phelan, J.C. (2001). Conceptualizing stigma. In: *Annual Review of Sociology*, vol. 27, 363-385.
- Marx, R. A., & Kettrey, H. H. (2016). *Gay-Straight Alliances are Associated with Lower Levels of School-Based Victimization of LGBTQ+ Youth: A Systematic Review and Meta-analysis*. *Journal of youth and adolescence*, 1-14.
- Massachusetts Department of Education. (2000). *1999 Massachusetts Youth Risk Behavior Survey Results*. Malden, MA.
- Mayberry, M. (2006). The story of a Salt Lake City gay-straight alliance: Identity work and LGBT Youth. In: *Journal of Gay & Lesbian Issues in Education*, vol. 4, 13-31. DOI: 10.1300/J367v04n01_03
- Metselaar, M. (2008) *Vrolijke scholen? Een onderzoek naar de invloed van de school als protectieve factor op het verminderen of voorkomen van psychosociale problemen bij jongeren met een Same Sex Attraction*. Masterscriptie Opvoedingsondersteuning. Amsterdam, UvA
- Meyer, I. H. (2003). *Prejudice, social stress, and mental health in lesbian, gay, and bisexual populations: Conceptual issues and research evidence*. In: *Psychological Bulletin*, vol 129(5), 674-697. doi: 10.1037/0033-2909.129.5.674.
- Mooij, T., Fettelaar, D., & Wit, W. de (2012). *Sociale onveiligheid van LHB personeel en LHB leerlingen: Onderzoeksverslag*. Nijmegen: ITS.

- Nicholas, C., Heck, A.F. & Cochran, B. (2011). *Offsetting Risks: High School Gay-Straight Alliances and Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender (LGBT) Youth*. In: *School Psychology Quarterly*, vol. 26, no. 2, 161-174. DOI: 10.1037/a0023226
- Peeters, L., Fettelaar, D., & Verbakel, E. (2016). *Gay and Straight Alliances op scholen: meer homotolerantie en veiliger klimaat voor LHB-leerlingen?* Tijdschrift voor Seksuologie, 40(2), 89-95.
- Pierik, C. & Meinster, N. (2008). *Dubbel en dwars. Naar hulpverlening-op-maat voor allochtone jongeren (m/v) met homoseksuele gevoelens*. Utrecht: MOVISIE
- Pizmony-Levy, O. (2018). *The 2018 Dutch National School Climate Survey Report*. Research Report. New York: Teachers College, Columbia University
- Ricardo, M.L. (2013). *Procesevaluatie Gay-Straight Alliances op scholen. Onderzoek naar de praktijkervaringen van jongeren met het inzetten van Gay-Straight Alliance*. Intern, niet gepubliceerd onderzoek.
- Russell, S.T., Muraco, A., Subramaniam, A., & Laub, C. (2009). *Youth empowerment and high school Gay-Straight Alliances*. In: *Journal of Youth Adolescence*, 38(7), 891-903.
- Ryan, C., Huebner, D., Diaz, R.M. & Sanchez, J. (2009). *Family rejection as a predictor of negative health outcomes in White and Latino lesbian, gay, bisexual young adults*. In: *Pediatrics*, vol. 123, 346-352. DOI: 10.1542/peds.2007-3524
- Rye, B.J., Chalmers, A., & Elmslie, P. (2007). *Meeting a transsexual person: Experience within a classroom setting*. *Canadian Online Journal of Queer Studies in Education*, 3(1).
- Saewyc, E.M., Konishi, C., Roze, H.A., Homma, Y. (2014). *School-based strategies to reduce suicidal ideation, suicide attempts, and discrimination among sexual minority and heterosexual adolescents in western Canada*. In: *International Journal of Child, Youth and Family Studies*, 1:89-112.
- Span, S.A. (2011). *Addressing university students' anti-gay bias: An extension of the contact hypothesis*. In: *American Journal of Sexuality Education*, 6(2), 192-205.
- Szalacha, L.A. (2003). *Safer sexual diversity climates: Lessons learned from an evaluation of Massachusetts Safe Schools Program for Gay and Lesbian Students*. In: *American Journal of Education*, vol. 110 (1), 58-88. DOI: 10.1086/377673
- Toomey, R.B., Ryan, C., Diaz, R.M. & Russell, S.T. (2011). *High School Gay-Straight Alliances (GSAs) and Young Adult Well-Being: An Examination of GSA Presence, Participation, and Perceived Effectiveness*. In: *Applied Developmental Science*, vol. 15 (4), 175-185.
- Van der Velden, C. (zonder jaar). *Een kwalitatief onderzoek naar de impact van GSA's op scholen in Nederland*. Utrecht: NJR het Bureau.
- Van Bergen, D.D. & van Lisdonk, J. (2010). *Psychisch welbevinden en zelfacceptatie van homojongeren*. In: *Steeds gewoner, nooit gewoon*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Van Bergen, D.D. van, Bos, H.M.W., Lisdonk, J. van, Keuzenkamp, S. & Sandfort, T.G.M. (2013). *Victimization and suicidality among Dutch lesbian, gay and bisexual youths*. In: American Journal of Public Health, 103(1), 70-72.

Van Beusekom, G. & Kuijper, L. (2018) *LHBT-monitor 2018*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Walch, S.E., Sinkkanen, K.A., Swain, E.M., Francisco, J., Breaux, C.A., & Sjoberg, M.D. (2012). *Using intergroup contact theory to reduce stigma against transgender individuals: Impact of a transgender speaker panel presentation*. In: journal of Applied Social Psychology, 42(10), 2583-2605.

Walls, N. E., Kane, S. B., & Wisneski, H. (2010). *Gay-straight alliances and school experiences of sexual minority youth*. *Youth and Society*, 41, 307–332.
doi:10.1177/0044118X09334957

Wernick, L.J., Kulick, A., & Inglehart, M.H. (2012). *Factors predicting student intervention when witnessing anti-LGBTQ harassment: The influence of peers, teachers, and climate*. *Children and Youth Services Review* (2012).

Zimmerman, M.A. (1990). *Taking aim on empowerment research: On the distinction between individual and psychological conception*. In: American Journal of Community Psychology, vol. 18, 169-177.

Samenwerking erkenningstraject

Het erkenningstraject wordt in samenwerking uitgevoerd door het Nederlands Jeugdinstituut (NJI), het RIVM Centrum Gezond Leven (CGL), het Nederlands Centrum Jeugdgezondheid (NCJ), het Kenniscentrum Sport, Vilans, het Trimbos Instituut en MOVISIE. Door samen te werken aan het beoordelen van interventies volgens eenduidige criteria streven wij naar kwaliteitsverbetering in de betrokken werkvelden.

